

# ΣΠΟΥΔΕΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΣΤΗ ΔΑΝΙΑ

Viggo Plum\*

## ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι γεωγραφικές σπουδές στη Δανία διεξάγονται σε δύο πανεπιστήμια, της Κοπεγχάγης και του Roskilde. Παλαιότερα υπήρχε και τρίτο στο Aarhus, αλλά έκλεισε το 1986. Τα συστήματα εκπαίδευσης στα δύο πανεπιστήμια διαφέρουν σημαντικά. Στην Κοπεγχάγη το πρόγραμμα σπουδών είναι περισσότερο «παραδοσιακό», διαρκεί πέντε έτη με δυνατότητα αποφοίτησης στα τρία και τίτλο BA. Όμως, όπως και στο Roskilde, όλοι και όλες πραγματοποιούν πέντε χρόνια σπουδών. Στο Roskilde το πρόγραμμα σπουδών χωρίζεται σε δύο κύκλους: στο «βασικό» κύκλο, όπου οι φοιτητές/ριες επιλέγουν μεταξύ κοινωνικής και θετικής κατεύθυνσης (οι περισσότεροι διαλέγουν την κοινωνική για επαγγελματικούς λόγους), και στο «γεωγραφικό» κύκλο, όπου διδάσκονται τα μαθήματα Γεωγραφίας. Το νεωτερικό στοιχείο της εκπαίδευσης στο Roskilde είναι η μάθηση μέσω ασκήσεων και ομαδικών εργασιών που έχει αποτυπωθεί και στην αρχιτεκτονική οργάνωση των κτηρίων. Σπάνια γίνονται γραπτές εξετάσεις. Οι απόφοιτοι βρίσκουν σχετικά εύκολα εργασία στη Δανία και το εξωτερικό επειδή έχουν πολλές δεξιότητες ανάλυσης σύνθετων προβλημάτων.

## *Geography Studies in Denmark*

### ABSTRACT

Geography degrees in Denmark are offered in two universities: Copenhagen and Roskilde. There was one more in Aarhus, but was closed in 1986. There are differences between the two universities. In Copenhagen, studies are organised in three years for a BA and five years for a full degree, while the curriculum is more «traditional.» As in Roskilde, most students prefer the five-year degree. In Roskilde, studies are organised in two cycles: social or natural science basic and geography studies. Most students choose the social science basic. The innovative part of Roskilde is its focus on project work (individual but mainly in small groups), an element visible also in the structure of buildings. Students from Roskilde can find jobs in Denmark and abroad due to their skills and abilities to approach and analyse synthetic geographical questions.

## 1. Εισαγωγή

Τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια οι σπουδές της Γεωγραφίας στη Δανία διεξάγονται σε δύο μόνο πανεπιστήμια, αυτά της Κοπεγχάγης και του Roskilde. Στα μέσα της δεκαετίας του '80 και έπειτα από ένα διετή ανταγωνισμό ανάμεσα στα παραπάνω ιδρύματα και το Πανεπιστήμιο του Aarhus, ο υπουργός Παιδείας κατάργησε τις σπουδές της Γεωγραφίας στο τελευταίο. Εκ των προτέρων είχε ανακοινώσει πως σε διάστημα δύο ετών η Γεωγραφία θα καταργούνταν σε ένα από τα τρία Πανεπιστήμια. Αυτή ήταν μία ομολογουμένως άσχημη στιγμή για τα τρία Τμήματα, τα οποία συνεργάζονταν με ποικίλους τρόπους και το προσωπικό τους είχε αναπτύξει πολλές διαπροσωπικές σχέσεις. Ο επίσημος λόγος γι' αυτή την κατάργηση ήταν η μεγάλη παραγωγή απο-

\* Καθηγητής Οικονομικής και Κοινωνικής Γεωγραφίας, Department of Geography, Roskilde University Center, e-mail: plum@ruc.dk.

φοίτων σε μια περίοδο κατά την οποία μειωνόταν η ζήτηση για καθηγητές/ριες Γεωγραφίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Σήμερα η κατάσταση είναι διαφορετική, και ένα άλλο πανεπιστήμιο στη δυτική Δανία – αυτό του Aalborg – ετοιμάζεται να ξεκινήσει σπουδές Γεωγραφίας κατόπιν άδειας από τον νέο υπουργό Παιδείας, επειδή τα σχολεία της δυτικής Δανίας αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην εύρεση καθηγητών Γεωγραφίας.

Για την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση οι δάσκαλοι και καθηγητές εκπαιδεύονται σε παιδαγωγικές ακαδημίες όπου η Γεωγραφία αποτελεί ένα από τα πολλά αντικείμενα. Οι ακαδημίες αυτές δεν αποτελούν μέρος της πανεπιστημιακής δομής και έτσι δεν θα ασχοληθώ μαζί τους στο παρόν άρθρο.

Παρακάτω θα εστιάσω κυρίως στη δομή και το πλαίσιο της Γεωγραφίας στα δύο πανεπιστήμια, αυτό της Κοπεγχάγης και ιδιαίτερα αυτό του Roskilde, καθώς το τελευταίο είναι ένα πειραματικό πανεπιστήμιο, αρκετά διαφορετικό από πολλά αντίστοιχα ευρωπαϊκά ιδρύματα.

## 2. Το Τμήμα Γεωγραφίας στο Πανεπιστήμιο της Κοπεγχάγης

Παλιό και ευρέως γνωστό, το Πανεπιστήμιο αυτό αριθμεί συνολικά 30.000 φοιτητές. Εδώ η Γεωγραφία διδάσκεται στη Σχολή Θετικών Επιστημών (το Πανεπιστήμιο του Roskilde δεν έχει σχολές, αλλά συντονίζεται από τα τμήματα και τη σύγκλητο, μαζί με τον πρύτανη).

Τυπικά, οι σπουδές στην Κοπεγχάγη διαρκούν πέντε έτη, με δυνατότητα αποφοίτησης με έναν πρώτο τίτλο σπουδών (BA) έπειτα από τρία χρόνια. Όμως, όπως και στο Roskilde, λίγοι είναι εκείνοι που σταματούν μετά τον πρώτο τίτλο, και πολύ λίγες επιχειρήσεις προσλαμβάνουν κάτοχο αυτού του διπλώματος, αφού μπορούν να προσλάβουν έναν ολοκληρωμένο απόφοιτο, περισσότερο ώριμο και με περισσότερες γνώσεις, προσθέτοντας στο μισθό του μόνο ένα 10%.

Στην Κοπεγχάγη οι φοιτητές ξεκινούν απευθείας με τη Γεωγραφία και μόνο αυτοί που στοχεύουν στη δουλειά του καθηγητή της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης πρέπει να κάνουν δύο αντικείμενα, οπότε η Γεωγραφία μπορεί να είναι το κύριο ή το δευτερεύον αντικείμενο. Ο αριθμός εισαγωγής και αποφοίτησης φοιτητών είναι ο διπλάσιος αυτού του Roskilde, και – όπως στο Roskilde – μόνο το 50% αποκτά τον πλήρη τίτλο. Πολλοί αλλάζουν σπουδές ή ψάχνουν για άλλη δουλειά.

Οι φοιτητές και οι φοιτήτριες μπορούν να διαλέξουν ανάμεσα σε τρεις περιοχές ειδίκευσης: Ανθρώπινη Γεωγραφία, Φυσική Γεωγραφία και ειδική εκπαίδευση στα Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών (ΓΣΠ). Και οι τρεις περιοχές εμπεριέχουν στοιχεία Ανθρώπινης Γεωγραφίας, Φυσικής Γεωγραφίας και ΓΣΠ. Πολλά από τα μαθήματα είναι υποχρεωτικά και έχουν γραπτές εξετάσεις.

Το πρώτο έτος περιλαμβάνει υποχρεωτικά μαθήματα με στοιχεία και από τις τρεις περιοχές, καθώς επίσης και ένα μικρότερο εργαστήριο (ή μία εργασία με ελεύθερη επιλογή θέματος και συχνά ομαδική δουλειά). Η δουλειά εργαστηρίου και ο χρόνος της ομαδικής εργασίας είναι μικρότερα από ό,τι στο Roskilde, αλλά υπάρχουν επιρροές από το μοντέλο του τελευταίου, όπως θα

δούμε παρακάτω. Το πρώτο έτος περιλαμβάνει επίσης και μία εβδομαδιαία καλοκαιρινή εκπαιδευτική εκδρομή με εργασία πεδίου.

Δεύτερο και τρίτο έτος έχουν κάποια κοινά μαθήματα και παρέχουν τη δυνατότητα επιλογής μερικών ακόμα ειδικών μαθημάτων που σχετίζονται με την περιοχή επιλογής του φοιτητή. Κατά το τρίτο έτος οι φοιτητές πρέπει να γράψουν την εργασία για το πρώτο δίπλωμα (διπλωματική), η οποία αξιολογείται με 5 ECTS. Επίσης κατά τη διάρκεια του τρίτου έτους οι φοιτητές μπορούν να παρακολουθήσουν μαθήματα πέρα από τη Γεωγραφία, όπως Φυσική, Οικονομικά κ.λπ., αλλά κυρίως το μάθημα της Γεωλογίας, το οποίο είναι υποχρεωτικό.

Κατά το τέταρτο και πέμπτο έτος οι φοιτητές/τριες απολαμβάνουν μεγαλύτερη ελευθερία στη διαμόρφωση των σπουδών τους. Εδώ γίνεται δυνατή μία μεγαλύτερη εξειδίκευση μέσα στις τρεις περιοχές ειδίκευσης: την γκάμα των επιλογών αποτελούν 13 μαθήματα – από την Εδαφολογία μέχρι την Πολιτική Γεωγραφία. Πέρα από αυτά, οι φοιτητές έχουν να διαλέξουν ορισμένα τεχνικά μαθήματα. Γίνεται ακόμα μία εβδομαδιαία εκδρομή σε μια ξένη χώρα. Πριν γράψουν τη διπλωματική τους εργασία, οι φοιτητές παρακολουθούν ένα γενικό μάθημα ανάλογα με την περιοχή που έχουν επιλέξει, και επίσης εκπονούν έρευνα πεδίου στη διάρκεια μίας δεκαήμερης εκπαιδευτικής εκδρομής. Για την έρευνα αυτή έχουν να επιλέξουν ανάμεσα στην Ανθρώπινη και τη Φυσική Γεωγραφία. Μία ακόμα δυνατότητα είναι η Οικολογική Γεωγραφία, σε σχέση όμως με την Ανθρώπινη Γεωγραφία.

Το τελευταίο έτος είναι αφιερωμένο στη διπλωματική εργασία, σε ένα μάθημα που υποστηρίζει γενικά την εργασία αυτή, και στην έρευνα πεδίου. Αφού παραδώσουν τη διπλωματική εργασία (πράγμα που μπορεί να γίνει σε ομάδες των δύο), οι φοιτητές πρέπει να περάσουν προφορικές εξετάσεις όπου υποστηρίζουν την εργασία τους, και επίσης να περάσουν προφορικές εξετάσεις σε ένα άλλο, πιο γενικό αντικείμενο, το οποίο επιλέγουν εκείνοι σε σχέση με την εργασία τους.

Τα τελευταία είκοσι χρόνια και στο πλαίσιο μιας γενικότερης τάσης που συναντάται τόσο στη Δανία όσο και σε άλλες χώρες, η σπουδή της Γεωγραφίας στην Κοπεγχάγη περιλαμβάνει ολοένα και περισσότερο γραπτή δουλειά. Σε αντίθεση με αυτή την τάση, στο Roskilde εξελίσσεται μια συζήτηση σχετικά με την εισαγωγή περισσότερων μαθημάτων, αλλά και σχετικά με την εγκαθίδρυση ενός εκπαιδευτικού συστήματος βασισμένου στην παροχή γενικής παιδείας. Και είναι καλό τόσο για τους φοιτητές και τις φοιτήτριες όσο και για την παιδαγωγική συζήτηση το γεγονός ότι ακόμη υφίστανται διαφορετικοί τρόποι μάθησης στην Κοπεγχάγη και στο Roskilde. Διαφορετικά συστήματα προσελκύουν διαφορετικούς φοιτητές και παρέχουν διαφορετική γνώση πάνω στο τι και το πώς της μάθησης. Είναι πια ξεπερασμένο το να έχει κανείς ένα μόνο μοντέλο για την καλύτερη διαδικασία μάθησης, ακριβώς όπως και το να έχει κανείς ένα μόνο μοντέλο ενός προϊόντος.

### 3. Roskilde: Γεωγραφία και παιδαγωγικές ιδέες σε ένα πειραματικό πανεπιστήμιο

Το Πανεπιστήμιο του Roskilde ιδρύθηκε το 1972. Είχε ήδη προηγηθεί μια μακρά πολιτική συζήτηση γύρω από τη μεταμόρφωση των πανεπιστημίων σε

ιδρύματα μαζικής εκπαίδευσης, σε μία περίοδο κατά την οποία η αγορά εργασίας χρειαζόταν περισσότερους αποφοίτους, ενώ η παλαιά αντίληψη περί πανεπιστημίου το ήθελε να προσφέρει ανώτατη εκπαίδευση στους λίγους, με σεβασμό στην ελεύθερη και ατομική διδασκαλία των μαθημάτων και στον άμεσο διάλογο με τους καθηγητές.

Οι πιέσεις που δέχθηκε η πανεπιστημιακή εκπαίδευση και η εισαγωγή πολλών φοιτητών και φοιτητριών στη δεκαετία του '60 δημιούργησε — όπως και σε άλλες χώρες — σοβαρά προβλήματα. Παράλληλα, διεξαγόταν και μια συζήτηση περί περιφερειακών πανεπιστημίων. Το αποτέλεσμα ήταν η απόφαση της τότε συντηρητικής-φιλελεύθερης κυβέρνησης να ιδρύσει το τέταρτο πανεπιστήμιο της Δανίας κοντά στην Κοπεγχάγη,<sup>[1]</sup> ώστε να απορροφήσει μέρος της πίεσης που δεχόταν το εκεί πανεπιστήμιο. Προκειμένου να κρατήσει μια πολιτική ισορροπία, η κυβέρνηση αποφάσισε επίσης να ιδρύσει ένα περιφερειακό πανεπιστήμιο στον Βορρά (Aarhus). Το φοιτητικό κίνημα σε εθνικό επίπεδο ήταν ήδη πολύ καλά οργανωμένο και πάλευε — με καλά μάλιστα αποτελέσματα — για τη συμμετοχή των φοιτητών σε επιτροπές σπουδών, στα πανεπιστημιακά τμήματα και στις συγκλήτους. Όπως στο Aalborg, έτσι και στο Πανεπιστήμιο του Roskilde το φοιτητικό κίνημα κλήθηκε να συμμετάσχει εξ αρχής στο σχεδιασμό του νέου πανεπιστημίου και σε ανοιχτό διάλογο με τον πρύτανη και τα ολιγάριθμα πρωτοδιοριζόμενα μέλη του διδακτικού προσωπικού.

Η κριτική στα παλιά πανεπιστήμια αφορούσε: 1) τα φτωχά ως προς το περιεχόμενό τους μαθήματα, 2) ελλιπή προγράμματα σπουδών, 3) τον ανεπτυχτή προσανατολισμό προς την αγορά εργασίας και, τέλος, 4) την έκπτωση της ιδέας ελεύθερων και ανεξάρτητων σπουδών. Το τελευταίο από τα προβλήματα αυτά ήταν αποτέλεσμα της μαζικής εκπαίδευσης, όπου περισσότερο εφαρμόζοταν ασφυκτικός έλεγχος πάνω στο πρόγραμμα σπουδών και τα μαθήματα παρά ανοιχτός και ανεξάρτητος διάλογος με τους φοιτητές. Επίσης, οι κριτικές στρέφονταν εναντίον της μονοδιάστατης κοινωνίας, του πολιτικού ρόλου των πανεπιστημίων ως μέρους της υφιστάμενης τάξης πραγμάτων και της μεθοδολογικής και θεωρητικής διδασκαλίας στα πανεπιστήμια (κυρίως του θετικισμού). Στην ημερήσια διάταξη βρίσκονταν τότε ο Oscar Negt και η μαρξιστική δομική ανάλυση του καπιταλισμού ως άρχουσας ιδεολογίας, καθώς επίσης σλόγκαν όπως «έρευνα για τους ανθρώπους, όχι για το κέρδος».

Ο απόηχος της δεκαετίας του '60, όπως οι εξεγέρσεις Γάλλων και Γερμανών φοιτητών και η εντεινόμενη εγχώρια κριτική στον πόλεμο του Βιετνάμ και την πυρηνική βόμβα, είχαν επίσης αντίκτυπο στην πολιτική συζήτηση. Ακόμα, βασικό στοιχείο της συζήτησης αποτελούσε το γεγονός ότι τα πανεπιστήμια διαδραματίζουν έναν διπλό ρόλο: από τη μία αναπτύσσουν την ελεύθερη έρευνα και την ατομική ανάπτυξη και γνώση, και από την άλλη λειτουργούν ως προθάλαμος της αγοράς εργασίας σε μία ταχέως μεταβαλλόμενη κοινωνία.

### 3.1. Η βασική δομή του Πανεπιστημίου του Roskilde

Τα βασικά στοιχεία για την οργάνωση του πειραματικού πανεπιστημίου ήταν τα ακόλουθα:

— Δύο χρόνια βασικής εκπαίδευσης (ανάλογα με την κατεύθυνση σπουδών) στις Κοινωνικές Επιστήμες, στις Επιστήμες του Ανθρώπου ή στις Θετικές Επιστήμες.

1. Το Roskilde, βασικό λιμάνι των Βίκινγκς και παλαιά πρωτεύουσα του βασιλείου της Δανίας, βρίσκεται σε απόσταση 45 χμ. από το κέντρο της Κοπεγχάγης.

– *Εργασία εργαστηρίου*: ο προσδιορισμός ενός ενδιαφέροντος ακαδημαϊκού προβλήματος και στη συνέχεια η βιβλιογραφική αναζήτηση, η διερεύνηση και η «έρευνα» για την απόκτηση γνώσης προκειμένου να αναπτυχθεί το πρόβλημα, η χρήση εννοιών, θεωρίας και εμπειρικής πληροφορίας προκειμένου να συζητηθεί το πρόβλημα.

– *Μία γραπτή αναφορά εργασίας*.

– *Ομαδική εργασία*.

– *Διεπιστημονικότητα*.

– *Αντιπροσωπευτικότητα*: η επιλεγμένη περιοχή εργασίας και το πρόβλημα οφείλουν να αντιπροσωπεύουν μία μεγαλύτερη περιοχή της πραγματικότητας και μία σχετική ακαδημαϊκή συζήτηση.

– *Λίγα προαποφασισμένα μαθήματα*, αλλά πολλές ώρες επαφής μέσα στην ομάδα παρουσία του/της επιβλέποντος/ουσας. Οι φοιτητές θα πρέπει να είναι ενεργοί και σε συνεργασία με τους διδάσκοντες να αποφασίζουν για την πορεία του εργαστηρίου και να μαθαίνουν πώς να διεξάγουν βιβλιογραφική έρευνα και διερεύνηση. Οι επιβλέποντες έχουν περισσότερο συμβουλευτικό και υποστηρικτικό ρόλο παρά αυτόν του παραδοσιακού καθηγητή που αποφασίζει για τους φοιτητές του.

– *Μια μονάδα «οίκησης»* σχεδιασμένη για ένα σύνολο φοιτητών και διδασκόντων: 63 φοιτητές, 4-5 επιβλέποντες, 9 αίθουσες για ομάδες και μία γραμματεία. Και επίσης ένας μεγαλύτερος χώρος σεμιναρίων, μία κουζίνα και ένας χώρος πολλαπλών χρήσεων στο κεντρικό μέρος, έτσι ώστε η αλληλεπίδραση φοιτητών και διδακτικού προσωπικού να είναι άτυπη και εύκολη. Με την έλλειψη πόρων στο πέρασμα του χρόνου, αυτά τα σταθερότητα σχετικά με το χώρο και τον αριθμό των διδασκόντων έχουν μειωθεί.

– *Ευκολίες* για τις φοιτήτριες ώστε να δουλεύουν στη μονάδα «οίκησης», π.χ. γραφομηχανές (αργότερα υπολογιστές) και ένα φωτοτυπικό μηχάνημα.

– *Υποστήριξη* σε φοιτήτριες και φοιτητές που συλλέγουν πρωτογενείς πληροφορίες από πηγές της περιβάλλουσας κοινωνίας και στο πεδίο.

– *Σύντομα ad hoc* μαθήματα στην περίπτωση που αρκετές ομάδες χρειάζονται την ίδια διδασκαλία επί της θεωρίας ή της μεθοδολογίας που σχετίζονται με την πραγματική δουλειά εργαστηρίου.

### 3.2. Αρχές των Κοινωνικών Επιστημών και των Θετικών Επιστημών που σχετίζονται με τη Γεωγραφία

Κατά τη διάρκεια της βασικής εκπαίδευσης οι φοιτητές εκπονούν τέσσερις εργασίες, και από τη στιγμή που πολλά προβλήματα του πραγματικού κόσμου εμπεριέχουν επίσης στοιχεία Γεωγραφίας, ενδεχομένως οι φοιτητές να συμπεριλάβουν προβλήματα χώρου, τόπου ή πόρων μέσα στις εργασίες τους. Από το 1998 μέχρι και σήμερα, σχεδόν όλοι οι σπουδαστές της Γεωγραφίας έχουν παρακολουθήσει τις Αρχές των Θετικών ή των Κοινωνικών Επιστημών. Η πλειοψηφία τους έχει επιλέξει τις Αρχές των Κοινωνικών Επιστημών.

Στις μέρες μας η βασική εκπαίδευση περιέχει επίσης ορισμένα μαθήματα εισαγωγής σε ορισμένες επιστημονικές περιοχές, θεωρίες, μεθοδολογίες και τη φιλοσοφία της επιστήμης. Επιπλέον, οι φοιτητές των Θετικών Επιστημών εκπονούν εργαστηριακή άσκηση. Η δουλειά του εργαστηρίου καταλαμβάνει περισσότερο από το 50% της διάρκειας σπουδών, και ακόμα οι φοιτητές

συμμετέχουν σε τέσσερα εργαστήρια κατά τη διάρκεια τεσσάρων εξαμήνων. Ο φοιτητής πρέπει να πάρει κάποια μαθήματα σε διαφορετικές επιστημονικές περιοχές, όπως επίσης και θεματικά μαθήματα επιλογής, τα οποία πρέπει να είναι διεπιστημονικά. Στις Αρχές των Θετικών Επιστημών οι φοιτητές μπορούν να επιλέξουν δύο μαθήματα Γεωγραφίας, και στις Αρχές των Κοινωνικών Επιστημών μπορούν να παρακολουθούν ένα μάθημα «σχεδιασμού, χώρου και πόρων» ή να καλύψουν αυτή τη διάσταση στην εργασία του εργαστηρίου τους. Τα πιο σημαντικά εφόδια που παίρνουν οι φοιτητές από τη βασική εκπαίδευση είναι «να μαθαίνουν πώς να μαθαίνουν» και να επιλέγουν ανάμεσα σε πληθώρα δεδομένων, καθώς και το πώς να παρουσιάζουν τις ιδέες τους. Εφοδιάζονται επίσης με την ικανότητα της κατανόησης των θεωριών και της σχέσης τους με το επιλεγμένο πρόβλημα, καθώς και με την ικανότητα της οργάνωσης της εμπειρικής δουλειάς που σχετίζεται με αυτό. Εδώ υπάρχει άμεση αναφορά στην παιδαγωγική Σχολή του John Dewey, όπου το βασικό εγχείρημα είναι η «γνώση μέσω της πράξης».

Η οργάνωση των σπουδών και η πρακτική τους στη Γεωγραφία έχει πολλές ομοιότητες με τα όσα περιγράφηκαν ως τώρα για τη βασική εκπαίδευση. Στη Γεωγραφία οι διδάσκοντες θα πρέπει να εναλλάσσονται ανάμεσα σε μαθήματα Γεωγραφίας βασικού κορμού και σε εισαγωγικά μαθήματα στις Αρχές των Κοινωνικών Επιστημών ή στις Αρχές των Θετικών Επιστημών κάθε 2-3 χρόνια. Αυτό σημαίνει ότι οι διδάσκοντες θα πρέπει να αλλάζουν γραφεία έτσι ώστε να βρίσκονται κοντά στους φοιτητές. Ένας διδάσκων Γεωγραφίας, μαζί με δύο διδάσκοντες από άλλα τμήματα και ορισμένους καθηγητές μερικής απασχόλησης, σχηματίζουν μία μονάδα που επιβλέπει τους φοιτητές και τις φοιτήτριες και διδάσκει κάποια μαθήματα. Αυτό είναι που καθιστά κάθε καθηγητή υπεύθυνο για το όλο σχήμα, υπεύθυνο για τη συνεργασία με καθηγητές από άλλα τμήματα και επιστημονικές περιοχές, ενθαρρύνοντας έτσι τη διεπιστημονικότητα.

### 3.3. Η Γεωγραφία ως αντικείμενο σπουδών<sup>[2]</sup>

2. Η Γεωγραφία σήμερα αποτελεί μαζί με τις σπουδές Διεθνούς Ανάπτυξης ένα Τμήμα, αλλά ως προς όλα τα θέματα σπουδών αυτά τα δύο μέρη λειτουργούν αυτόνομα.

Έπειτα από τα δύο χρόνια της βασικής εκπαίδευσης, φοιτητές και φοιτήτριες διαλέγουν δύο αντικείμενα (παραδοσιακές επιστημονικές περιοχές). Οι φοιτητές/ριες της Γεωγραφίας συνήθως συνδυάζουν τη Γεωγραφία με ένα από τα ακόλουθα αντικείμενα: Βιολογία, Διοίκηση, Σπουδές Διεθνούς Ανάπτυξης, Επικοινωνία ή Ιστορία. Άλλοι επιλέγουν Μαθηματικά, Δημοσιογραφία, Φιλοσοφία, Εκπαίδευση ή μία ξένη γλώσσα. Τα δύο επιλεγμένα αντικείμενα είναι σχεδόν της ίδιας σημασίας. Τυπικά, κάθε αντικείμενο διαρκεί ενάμιση χρόνο αμέσως μετά την εκπλήρωση της βασικής εκπαίδευσης. Έτσι, η τυπική διάρκεια σπουδών για έναν μεταπτυχιακό τίτλο (ΜΑ) είναι πέντε χρόνια, αλλά περισσότερο συνηθισμένη διάρκεια είναι τα 6-8 χρόνια. Οι φοιτητές μπορούν να επιλέξουν ανάμεσα στην εκπόνηση της διπλωματικής τους εργασίας σε ένα μόνο αντικείμενο και στο συνδυασμό αντικειμένων, οπότε και εκπονούν διεπιστημονική εργασία.

3. Ο συγγραφέας του παρόντος άρθρου έχει διατελέσει υπεύθυνος ενός προγράμματος σύγκρισης ανάμεσα στο Ηνωμένο Βασίλειο και τη Δανία σχετικά με τον πρώτο τίτλο σπουδών και την αγορά εργασίας, το οποίο κατέδειξε μια ισχυρή διαφορά ανάμεσα στις προσδοκίες που έχουν από τα πανεπιστήμια η αγορά εργασίας της Δανίας και της Βρετανίας, εξαιτίας πολιτισμικών και οικονομικών διαφορών.

Ακολουθώντας μια ευρωπαϊκή ρύθμιση, οι φοιτητές μπορούν έπειτα από τρία έτη επιτυχούς φοίτησης να αποφοιτήσουν με έναν πρώτο τίτλο σπουδών (ΒΑ), ωστόσο πολλοί λίγοι είναι αυτοί που αφήνουν κατ' αυτό τον τρόπο το πανεπιστήμιο, αφού οι περισσότεροι επιθυμούν να συνεχίσουν και αφού η αγορά εργασίας απαιτεί «αποφοίτους πλήρους τίτλου».<sup>[3]</sup>

Για τη Γεωγραφία το Πρόγραμμα Σπουδών δεν προσδιορίζεται από μαθήματα που καλύπτουν διάφορες υποπεριοχές της Γεωγραφίας. Μέσα από τρία εργαστήρια, φοιτητές και φοιτήτριες πρέπει να περάσουν από τις τρεις περιοχές του Προγράμματος. Και κάθε περιοχή πρέπει να καλυφθεί τουλάχιστον μία φορά.

#### ΤΜΗΜΑ Α

##### 1. Κοινωνική ανάπτυξη και ιστορία

Η σημασία οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών δομών για την ανάπτυξη των τρόπων παραγωγής και των συνθηκών ζωής. Οι θεωρίες πρέπει να βασίζονται στην Ανθρώπινη Γεωγραφία.

##### 2. Φυσικές συνθήκες παραγωγής και αναπαραγωγής

Δίνεται έμφαση στη γνώση των φυσικών διαδικασιών που αφορούν στην ανάπτυξη του γεωγραφικού περιβάλλοντος και της εκμετάλλευσής του. Οι θεωρίες πρέπει να βασίζονται στη Φυσική Γεωγραφία.

##### 3. Ενδοπεριφερειακή και Διαπεριφερειακή Ανάπτυξη

Εκτιμάται η αλληλεπίδραση ανάμεσα στον καταμερισμό της εργασίας και τις χωρικές δομές σε σχέση με τις κοινωνικές δομές, την τεχνολογική ανάπτυξη, το γεωγραφικό περιβάλλον και τις δημογραφικές συνθήκες. Εφαρμόζονται θεωρίες για την ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας και το σχηματισμό και την ανάπτυξη των χωρικών δομών.

Τα τμήματα Β, Γ, Δ και Ε του Προγράμματος Σπουδών υποδεικνύουν θεωρίες, ικανότητες και περιοχές σπουδών και δουλειάς πεδίου. Έτσι, στο εργαστήριο, και κυρίως στη γραπτή αναφορά ή την προφορική εξέταση, οι φοιτητές και φοιτήτριες οφείλουν να επιδειξουν ικανότητες και στα παρακάτω:

#### ΤΜΗΜΑ Β: Εφαρμογές γενικών θεωριών στη Γεωγραφία

Κατά τη διάρκεια των σπουδών, δίνεται έμφαση στη κριτική γνώση και εφαρμογή των κατάλληλων θεωριών. Οι φοιτητές/ριες πρέπει: 1) να περιλαμβάνουν στην εργασία τους ακαδημαϊκές παρουσιάσεις να είναι σε θέση να εξηγήσουν τη θεωρητική παράδοση από την οποία προέρχεται η εργασία· 2) να αποκτήσουν μία ουσιαστική γνώση ενός πλήθους μεθόδων και τρόπων παρουσίασης προβλημάτων και να εξετάσουν την ιστορία της Γεωγραφίας και των θεωριών της.

#### ΤΜΗΜΑ Γ: Απαιτήσεις δεξιοτήτων

Κατά τη σπουδή των θεμάτων, φοιτητές και φοιτήτριες εξετάζουν: 1) την εφαρμογή, κατηγοριοποίηση, αξιολόγηση και παρουσίαση του εμπειρικού υλικού με στατιστικές μεθόδους, και 2) την εφαρμογή και σχεδιασμό χαρτών (που τώρα πρακτικά περιλαμβάνει τα ΓΣΠ).

#### ΤΜΗΜΑ Δ: Απαιτήσεις για διαφορετικές κοινωνίες και περιβάλλοντα

Κατά τη σπουδή της Γεωγραφίας, διαφορετικά συστήματα της κοινωνίας και/ή διαφορετικά φυσικά περιβάλλοντα πρέπει να εξετάζονται: 1) η κοινωνία και/ή τα φυσικά περιβάλλοντα της Δανίας· 2) η κοινωνία και/ή τα φυσικά περιβάλλοντα που είναι διαφορετικά από αυτά της Δανίας. Το τελευταίο επιτυγχάνεται με επισκέψεις και έρευνες πεδίου σε ξένες χώρες.

#### ΤΜΗΜΑ Ε: Απαιτήσεις για εργασία πεδίου

Κατά τη σπουδή της Γεωγραφίας, πρέπει να εξετάζονται διαφορετικά συστήματα της κοινωνίας και/ή διαφορετικά φυσικά περιβάλλοντα.

1. *Μάθημα πεδίου:* Το μάθημα πεδίου περιλαμβάνει εισαγωγή σε διάφορες μεθόδους Φυσικής και Ανθρώπινης Γεωγραφίας. Είναι ένα μάθημα σε άλλη χώρα διάρκειας δύο εβδομάδων, και οι φοιτητές/ριες οφείλουν να συντάξουν μια αναφορά πεδίου δουλεύοντας ομαδικά σε διαφορετικά αντικείμενα. Οι φοιτητές/ριες πρέπει να συμμετέχουν στο μάθημα πεδίου (ή, εάν επιλέγουν το μάθημα της Γεωλογίας, τότε να συμμετέχουν στο μάθημα πεδίου της Γεωλογίας).

2. *Εργασία πεδίου:* Η εργασία πεδίου πρέπει να σχεδιάζεται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να δίνει στη φοιτήτρια και το φοιτητή την εμπειρία της αλληλεπίδρασης ανάμεσα σε θεωρίες και μοντέλα από τη μία μεριά, και από την άλλη στην εμπειρία από την εξέταση της γεωγραφικής πραγματικότητας. Το παραγόμενο υλικό πρέπει να υπόκειται σε συστηματική ανάλυση.

Φοιτητές και φοιτήτριες που επιθυμούν να αποκτήσουν επάρκεια διδασκαλίας για την ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση πρέπει να παρακολουθήσουν επιτυχώς ένα μάθημα Γεωλογίας και να έχουν περιλάβει τη Φυσική Γεωγραφία σε τουλάχιστον δύο εργαστήριά τους.

#### 3.4. Οργάνωση σπουδών

Έπειτα από τη βασική εκπαίδευση οι φοιτητές/ριες αποφασίζουν για αν επιθυμούν είτε να ξεκινήσουν με τη Γεωγραφία, είτε να επιλέξουν πρώτα το δεύτερο αντικείμενο, είτε να σπουδάσουν και τα δύο συγχρόνως. Η πρώτη επιλογή είναι δύσκολο να συνδυαστεί με κάποιο άλλο αντικείμενο.

Ακολουθώντας την τρίτη επιλογή, ή στο Ε' εξάμηνο, οι φοιτητές παρακολουθούν ένα γενικό μάθημα Γεωγραφίας, στο οποίο γίνεται η εισαγωγή σε ορισμένες υποπεριοχές της Γεωγραφίας. Εδώ η διδασκαλία γίνεται κατά ομάδες και καλύπτει στοιχεία Φυσικής και Κοινωνικής Γεωγραφίας που σχετίζονται με μια συγκεκριμένη περιοχή της Δανίας. Βοήθημα του μαθήματος αποτελεί ένας συνδυασμός από γενικά βιβλία Γεωγραφίας και υλικό εξειδικευμένο για τη συγκεκριμένη περιοχή. Στόχος είναι η παρουσίαση του συνδυασμού Φυσικής και Κοινωνικής (Οικονομικής, Πολιτικής και Πολιτισμικής) Γεωγραφίας στις αναλύσεις μιας συγκεκριμένης περιοχής και επιλεγμένων προβλημάτων. Σε μια πενταήμερη εκδρομή οι φοιτητές μαθαίνουν για το σχηματισμό του τοπίου, τη γη και τη γεωργία, τη μεταποίηση, τις υπηρεσίες, την πολιτική δομή και τη σύγκρουση κοινωνικών και πολιτικών τάξεων στη συγκεκριμένη περιοχή. Υπό κανονικές συνθήκες, ο παραπάνω χρόνος επαρκεί και για την επαφή με δομές της πόλης και οικισμούς της υπαίθρου. Η ελπίδα είναι να δοθεί στους φοιτητές μία παραδειγματική κατανόηση του συνδυασμού ανθρώπινων δραστηριοτήτων και φύσης κατά τη θέσμιση της κοινωνίας. Ο φοιτητής μπορεί να επιλέξει μία εργασία σχετική με την εκδρομή πεδίου ή μπορεί να διαλέξει κάτι διαφορετικό, αλλά πρέπει κατά την πρώτη επιλογή να καλύψει τουλάχιστον δύο από τις τρεις θεμελιακές περιοχές: Κοινωνική Γεωγραφία, Φυσική Γεωγραφία σε σχέση με την παραγωγή και την κοινωνική ζωή, και Περιφερειακή Γεωγραφία. Οι φοιτητές θα εκπονήσουν έτσι μία εργασία, δουλεύοντας ομαδικά με δύο επιβλέποντες και συνεργασία 8-10 ωρών (για ομάδα εργασίας 4 ατόμων), και θα κάνουν μία εσωτερική αξιολόγηση μαζί με μία άλλη ομάδα και τον βασικό τους επιβλέποντα ώστε να

εκπαιδευθούν στην κριτική και να έχουν μία πλειάδα απόψεων και συμβουλών από το διδακτικό προσωπικό. Παρ' όλα αυτά, η όλη λειτουργία δεν στοχεύει στον έλεγχο αλλά στην παροχή συμβουλών και εναύσματος για δουλειά.

Όπως και στο εργαστήριο της βασικής εκπαίδευσης, έτσι και εδώ οι φοιτητές οφείλουν να παραδώσουν κοινή αναφορά (προς την ομάδα των 50-130 απόμων) για εξωτερική αξιολόγηση. Ως ομάδα οι φοιτητές πρέπει να υποστηρίζουν την εργασία τους και να ανταποκριθούν σε γραπτές και προφορικές ερωτήσεις, καθώς επίσης και να συμμετέχουν σε συζήτηση. Ο βαθμός είναι ατομικός, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις τα μέλη της ομάδας παίρνουν όλα τον ίδιο βαθμό.

Για τη δεύτερη και τρίτη επιλογή υπάρχουν μαθήματα Χαρτογραφίας, ΓΣΠ, Ιστορία και θεωρήσεις της Γεωγραφικής Επιστήμης. Επιπλέον, υπάρχουν συνήθως μαθήματα Φυσικής, Πολιτικής, Οικονομικής και Αστικής Γεωγραφίας, όμως αυτό εξαρτάται από τη ζήτηση μαθημάτων και αντικειμένων από τους φοιτητές. Καμία εργασία ή διάλεξη από τα μαθήματα αυτά δεν αξιολογείται άμεσα με συγκεκριμένη εξέταση. Όμως η πρώτη ομάδα μαθημάτων πρέπει να ελέγχεται από αυτά που οι φοιτητές κάνουν στο εργαστήριο και την αντίστοιχη εξέταση. Η δεύτερη ομάδα των μαθημάτων λειτουργεί ως έναυσμα για τη δουλειά του εργαστηρίου και τη συζήτηση ανάμεσα στους φοιτητές. Σε αυτό το στάδιο των σπουδών πολλοί φοιτητές θέλουν να δουλεύουν ατομικά ή σε συνεργασία με κάποιον συγκεκριμένο συμφοιτητή. Δευτερεύουσα συνέπεια του γεγονότος αυτού είναι πως η εσωτερική ενεργοποίηση της ομάδας είναι ασθενέστερη, αλλά πολλοί φοιτητές επιθυμούν να προσπαθήσουν να τα βγάλουν πέρα μόνοι τους ή θέλουν να καταπιαστούν με συγκεκριμένα αντικείμενα όπου κανείς άλλος δεν θέλει να συμμετέχει, ή οι προσωπικές σχέσεις έχουν επίδραση στην επιλογή της ομάδας.

Πολλοί φοιτητές εμπνέονται από την ταυτόχρονη σπουδή δύο αντικειμένων, και έτσι για ένα αντικείμενο χρησιμοποιούν γνώση και ιδέες από το άλλο αντικείμενο, όπως και διαφορετικές οπτικές για την κοινωνία. Τούτο είναι ιδιαίτερα εμφανές όταν ένας φοιτητής εκπονεί μια συνδυαστική εργασία για δύο αντικείμενα. Άλλοι ωστόσο προτιμούν να αφιερώσουν πιο πολύ χρόνο σε ένα αντικείμενο ώστε να ασχοληθούν περισσότερο με αυτό.

Η ιδέα πίσω από αυτά είναι ότι οι περισσότερες κοινωνικές λειτουργίες δεν σχετίζονται μόνο με μία επιστημονική περιοχή. Το Πανεπιστήμιο του Roskilde φαίνεται πως επιτυχώς παράγει τον τύπο εκείνο του απόφοιτου ο οποίος έχει ένα μεγάλο εύρος ικανοτήτων για να δουλέψει με νέες πληροφορίες και καινούργια προβλήματα. Γνωστοί είναι επίσης οι απόφοιτοι για την ικανότητά τους τόσο της εποπτείας στατιστικών στοιχείων και μεγάλων ποσοτήτων πληροφοριών, όσο και για τη θέσπιση συνεργασιών και ομαδικής εργασίας. Έχουν πολύ καλή εκπαίδευση στο γραπτό λόγο και την επιχειρηματολογία (στοιχεία που οι εργοδότες χρειάζονται όλο και περισσότερο), και αρκετοί έχουν όντως μάθει πώς να μαθαίνουν και είναι έτοιμοι για την κοινωνία της πληροφορίας και την αγορά εργασίας, η οποία αλλάζει πολλές φορές κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής τους καριέρας. Τα γνωρίσματα αυτά τους επιτρέπουν να βρίσκουν εύκολα εργασία στη Δανία και το εξωτερικό.<sup>[4]</sup>

#### 4. Συμπέρασμα

Η δουλειά εργαστηρίου αποτελεί σήμερα μέρος των συστημάτων διδασκαλίας σε πολλά πανεπιστήμια. Το παιδαγωγικό σύστημα του Πανεπιστημίου του

4. Πρόγραμμα διδακτορικού τίτλου: από την ίδρυση του πανεπιστημίου, σπουδές σε αυτό το επίπεδο δεν υφίστανται. Το παρόν άρθρο δεν αφορά στο εναλλασσόμενο πλαίσιο σπουδών διδακτορικού επιπέδου. Από τη μεμονωμένη έρευνα μέχρι προγράμματα και σχολεία ακόμη. Εδώ το Πανεπιστήμιο του Roskilde και το Τμήμα Γεωγραφίας έχουν συμμετάσχει σε διάφορα προγράμματα. Μερικά έχουν την έδρα τους στο Πανεπιστήμιο του Roskilde, ενώ άλλα έχουν διαφορετική έδρα σε συνεργασία με το Τμήμα Γεωγραφίας. Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε [www.ruc.dk](http://www.ruc.dk) και το φυλλάδιο *PhD Programmes* από το Γραφείο Πληροφοριών (2001).

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Copenhagen University, *Det naturvidenskabelige Fakultet. Geografi og Geoinformatik*, εγχειρίδιο σπουδών.
- Danish Government Institute for Evaluation (1999), *Evaluation of the Two Danish Educations in Geography at University Level* (στα δανέζικα).
- Dewey, J. (1916), *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*, Macmillan.
- Jensen, S. H., Plum, V., et al (1997-1998), *Bachelor Project: An Investigation of BA Education in the U.K. and Denmark – Studies and the Labour Market*, Roskilde University.
- Negt, O. (1975), *Sociological Imagination and Exemplarity*, Roskilde University Publishing (το βιβλίο αυτό είχε πολύ καλές επιπτώσεις στη συζήτηση περί των σπουδών στα πρώτα έτη και ήταν από τις πρώτες μεταφράσεις που εκδόθηκαν στο Πανεπιστήμιο του Roskilde).
- Roskilde University (1996), *Regulation for Studies: Geography Studies*.
- Roskilde University Information Office (1997), *Principles of Education and Research*.
- Salling Olesen, H., Jensen, J. H. (eds.) (1999), *Project Studies - A Late Modern University Reform? Papers from a Conference at Roskilde University (1997)*, Roskilde University Press. Τα κείμενα των Knud Illeris, Peter Alheit, Jorgen Lerche Nielsen, Thomas Webb, Jes Adolphsen και Kjell Askeland είναι – στο πλαίσιο της παιδαγωγικής διδασκαλίας και της κατανόησης της κοινωνίας – μια καλή εισαγωγή στην ιστορία, τους αγώνες και την παιδαγωγική συζήτηση γύρω από την εργασία εργαστηρίου στο Πανεπιστήμιο του Roskilde.

5. Οι φοιτητές σε προγράμματα ανταλλαγών θα βρουν περισσότερες πληροφορίες στο: [www.ruc.dk/geography/student](http://www.ruc.dk/geography/student).

Roskilde φανερώνει πολλά σημάδια επιτυχίας. Ίσως απλά να πρωτοπορεί σε μία γενική τάση αλλαγών στην κοινωνία. Είμαστε ακόμη αρκετά διαφορετικοί και κάποιοι διδάσκοντες και φοιτητές θα ήθελαν να δώσουν στο πανεπιστήμιο ένα περισσότερο παραδοσιακό στυλ με λιγότερα και μικρότερα εργαστήρια, περισσότερες επιστημονικές περιοχές και περισσότερα μαθήματα.

Το μοντέλο του Πανεπιστημίου του Roskilde δεν μπορεί να είναι το μόνο για την ανώτατη εκπαίδευση, είναι όμως καλό για ορισμένους φοιτητές και για ένα σημαντικό και ιδιαίτερα ανταγωνιστικό τμήμα της αγοράς εργασίας. Στην ιδιωτική επιχείρηση και παραγωγή μαθαίνουμε αρκετά για τη διαφοροποίηση του προϊόντος και την ευελιξία. Το πανεπιστήμιο, το οποίο αρχικά άσκησε κριτική στις παλιές μεθόδους διδασκαλίας και κριτική στην καπιταλιστική κοινωνία, φαίνεται να ολοκληρώνει τον κύκλο του και να εξελίσσεται σε ένα «αποτελεσματικό» και «ενσωματωμένο» πανεπιστήμιο, το οποίο παράγει αποφοίτους για τη νέα αγορά εργασίας.

Κατά τη δεκαετία του '70 η κοινωνία φοβόταν το πανεπιστήμιο, και η εστίαση γινόταν στα προβλήματα του περιβάλλοντος. Σήμερα όλοι μιλούν για τα προβλήματα του περιβάλλοντος, ακόμη και τα δεξιά κόμματα. Είναι λυπηρό το γεγονός ότι το πανεπιστήμιο απλώς έλκει πολλούς φοιτητές και φοιτήτριες δίχως να κάνει κάτι το ριζοσπαστικό απέναντι στη σημερινή κοινωνία και δίχως να απαντά στα απλά προβλήματα των ανθρώπων τού αύριο. Μήπως το πανεπιστήμιο έχει πια γεράσει και το προσωπικό του δουλεύει όλο και περισσότερο με τρόπο παραδοσιακό σε παραδοσιακές επιστημονικές περιοχές; Πώς να διατηρήσει κανείς μια ολιστική οπτική για την κοινωνία κι ωστόσο να συνεχίζει την παραγωγή ενός μεγάλου εύρους αποφοίτων οι οποίοι να έχουν πολλά εφόδια – από γενικές ικανότητες μέχρι πολύ συγκεκριμένες δεξιότητες; Πώς να παραγάγει κανείς αποφοίτους με κριτική ματιά απέναντι στις λανθάνουσες και φανερές συγκρούσεις της κοινωνίας και απέναντι στον τόπο και το χώρο, και επίσης να παραγάγει απόφοιτους με ανεπτυγμένη κριτική ματιά απέναντι στη σχέση ανθρώπου και φύσης; Πώς να τα κάνει κάποιος όλα αυτά χωρίς – με το πέρασμα του χρόνου – να γίνει μέρος του «συστήματος»;

Προσπαθούμε για 29 χρόνια συνεχώς – όμως με λίγη μόνο τύχη.

Σε αυτό το άρθρο εστίασα περισσότερο στην παιδαγωγική συζήτηση και στη δομή και το συνδυασμό στοιχείων από διαφορετικά πεδία της Γεωγραφίας, και λιγότερο σε αλλαγές στους τομείς της Ανθρώπινης και Φυσικής Γεωγραφίας ή στο πλαίσιο της οικολογικής γεωγραφίας, του σχεδιασμού και του ΓΣΠ. Εάν κάποιος επιθυμεί να παρακολουθήσει τις σύγχρονες τάσεις στην Ανθρώπινη Γεωγραφία και τις επιπτώσεις τους στις σκανδιναβικές χώρες, σκόπιμο θα ήταν να εξετάσει τις παρακάτω πηγές:<sup>[5]</sup>

– Simonsen, Kirsten (ed.) (2001), *Voices from the North - New Trends in Human Geography*.

– Simonsen, Kirsten (1999), «Difference in Human Geography: Travelling through Anglo-Saxon and Scandinavian Discourses», *European Planning Studies*, 7 (1) (στην αρχική του μορφή το παρόν είχε παρουσιαστεί στα Σεμινάρια του Αιγαίου, Μύλος 1996).

Μετάφραση από τα αγγλικά  
ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΕΛΙΣΣΟΥΡΓΟΣ